

Ajalooline Liivimaa kui Eesti ja Läti ühisosa

Sel aastal hakkab Eestis ümber saama üks tähelepanuväärne sündmus, eeskätt metsamaastikul ja metsastuval maastikul pärandkultuuri inventeerimine. Edasi järgneb ilmselt pooleliolevate tööde lõpetamine ning kokkuvõtete tegemine. See algselt Eesti ja Soomega seotud projekt omandas eelmisel aastal uued piiriülesed mõõtmed. Koostööd alustati Lõuna-Eesti ja Põhja-Läti piirkondade pärandkultuuri kaardistamiseks. Saab öelda, et see pärandkultuuri projekti katab sisuliselt kunagist Liivimaa kubermangu, mida tuleb pidada mitmeti põnevaks, samas aga igati loogiliseks ettevõtmiseks.

Asjade algust meenutades tuleb tõdeda, et pärandkultuuri inventeerimise projekti seostati algselt metsamaastikuga. Tulenes see eeskätt sellest, et just metsamaastik, aga ka praegugi jätkuv metsastuv maastik pakub erilisi võimalusi kunagise inimtegevuse jälgede otsingul ja leidmisel. Metsamaastiku atraktiivsus tuleneb aga tema enda dünaamilisest arengust, kusjuures see areng ise oleneb omakorda suuresti inimtegevusest või selle puudumisest.

Heidame pilgu lavale projekteeritud Baltimaade, s.o kunagiste Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kubermangude metsade paiknemise kaardile aastast 1903. Kui laseme mõttes silme eest läbi tänapäevase metsade kaardi, siis tundub 20. sajandi alguse Eesti üpris metsavaene olevat. Ka kaasaegne statistika andis Eesti ala metsasuseks sel ajal umbes 20%. Tänapäeval on erinevaid hindamismetoodikaid, kuid laias joones võiks metsamaa arvestuses Eesti metsasust hinnata praegu umbes 51%-ga, mis on 2,5 korda enam kui sajand tagasi. Tuleb märkida, et katastrimetsade arvestuses oli Eesti metsasus 1940. aastal 21%, kui aga arvestame 1939. aasta põllumajandusloendusele toetuvalt ka muid metsailmelisi alasid (sel ajal põllumajanduslike kõlvikute alla arvatud heina- ja karjamaametsad, võsastikud), mida me tänase meetoodika järgi arvame üldiselt metsamaa alla, siis saame metsasust hinnata viimase sõja eel umbes 33%-ga. Arvata on, et see oli tolle aja põllumajandusliku maakasutuse intensiivsuse juures ka väikseim metsamaa ja metsailmelise maa osakaal, mis Eestis kunagi on olnud.

Seega ei vasta 1903. aasta metsade paiknemise kaart kaugeltki tegelikule olukorrale. Pöörakem tähelepanu näiteks peaaegu metsata Saaremaale, kus 18. sajandi lõpust pärinevat hindamismetoodikat kasutades jäi maakonna ametlik metsasus alla 8%. Ometi hindasid Venemaa kindralstaabi ohvitserid juba 19. sajandi keskpaiku Saaremaa tegelikku metsasust umbes 40%-ga, mis oli kindlasti tõesem kui seda näitas ametlik statistika. Seega tuleb tõdeda, et suurem osa tänapäeval metsamaana käsitletav ala oli vähemalt Eestis veel 20. sajandi algul erineva intensiivsusega majandatud põllumajanduslike kõlvikute kategoorias, omades aga sageli väliselt metsa ilmet ja leidis sageli kasutamist talude olulisema puidubaasina.

Eesti- ja Liivimaa kujunesid kindlapiirilisteks iseseisvateks haldusüksusteks Rootsi ajal. Sellisena säilisid nad kuni 1917. aasta veebruarirevolutsioonini, mil nimetatud aasta kevadel liideti Liivimaa kubermangu Eesti ala Eestimaa kubermanguga. Seega pani Rootsi valitsuse poliitika aluse umbes 300 aastat kehtinud halduskorrale, millega eestlaste asuala jagunes kahe kubermangu vahel. See administratiivne eraldatus süvendas teatud määral ka elutingimuste erinevusi Eesti- ja Liivimaal, mida ajaloolane Aleksander Loit ja mõni teinegi on hinnanud üheks Rootsi valitsusvõimu tähtsamaks ja kestvamaks pärandiks eesti rahva ajaloos. Sisuliselt tähendas see seda, et õigusliku ja majandusliku elu korraldamisel omasid niigi Venemaa koosseisus eriseisundis olnud Balti kubermangud ka oma vahel olulisi erinevusi, kusjuures erikategooria moodustas veel Liivimaa kubermangu sees olulisi erisusi omanud Saaremaa. Oluline on märkida kubermangude erinevat rahvastiku etnilist koosseis – Eestimaal moodustasid homogeenne põhirahvastiku eestlased, Liivimaal aga eestlased ja lätlased.

Jättes kõrvale Saaremaa ja Kuramaa kubermangu tervikuna, on eeskätt paesest aluspõhjust tulenevalt erinevusi ka Eesti- ja Liivimaa looduslikes oludes, vähemalt on need oluliselt suuremad kui Põhja- ja Lõuna-Liivimaa ehk siis eesti ja läti asustusala vahel. Ajalooliselt oli ka asustuspilt erinev: Põhja-Eestis oli see üldiselt hiline ja hõre, Lõuna-Eestis põline ja tihe. Talud ja pered olid Lõuna-Eestis enamasti suuremad kui Põhja-Eestis. Lisaks tagasid pikem vegetatsiooniperiood ja põlluharimiseks sobivam pinnas Liivimaal vähemalt 17. sajandil ja hiljemgi suuremad saagid kui Eestimaal.

Administratiivsest eraldatusest ja ajaloolisest arengust tulenevalt kasutati kubermangudes erinevaid mõõtühikuid, kus iga tänane uurija põrkub kokku nt erinevate pikkus-, pinna ja

mahumõõtudega, millised säilisid isegi üldlevinumalt vene mõõtude rakendamise kõrval. Loomulikult oli mõlemal kubermangul oma statistikateenistus, mis muudab nt praegu keeruliseks ja kohati võimatuks tänaste rahvusriikide arvestuses usaldusväärse vahe tegemise.

Liivimaa kubermangu keskuseks oli Riia, mis lisaks administratiivkeskusele oli ka Baltimaade suurim kaubanduskeskus. 19. sajandi talupoja peamise identiteedikeskusena säilis kihelkond, samas kui vahetu elu keerles algul mõisa, hiljem üha enam valla ümber. Oluline tõmbekeskus ja asjaajamise koht oli maakonnalinn, pealinnaks (kui seda nime tarvitati) oli Liivimaa kubermangu talupojale, s.h ka eestlasele aga Riia. Kui välja arvata võimalik majanduslik huvi, siis eestlasest Liivimaa talupojal puudus otsene vajadus üldsegi Tallinna minna. Seda eraldatust süvendas kindlasti ka kahe eesti kirjakeele, tallinna ja tartu keele, kujunemine. Alles ühise kirjakeele kasutuselevõtmine ja levik muutis lõuna-eestlasele Tallinna Riist ilmselt kodusemaks.

Lisaks administratiivsele ja majanduskeskusele Riiale oli Liivimaal veel kultuuri-, teadus- ja hariduskeskus, ülikoolilinn Tartu, viimases osas juba kõigile Balti kubermangudele ja seisustele. Alles 19. sajandi teisel poolel tõusis siin eeskätt tehnilise ja põllumajandusliku hariduse seisukohalt esile Riia oma polütehnikumiga, hiljem polütehnilise instituudiga ja seda taas Balti kubermangude laiemas kontekstis.

Veelkord metsakaarti vaadates saab tõdeda, et 20. sajandi algul metsaomandi suhteid aluseks võttes puudusid Eestimaa kubermangus sisuliselt riigimetsad. Juba ajalooliselt vähestest riigimetsadest erastati siin enam kui pool veel 19. sajandi teise poole algul. Arvestatavalt oli riigimetsi aga Liivimaa kubermangus ja eriti Kuramaal. Vahe Eesti- ja Liivimaa vahel tulenes mõlema kubermangu erinevast juriidilisest staatusest 17. sajandil. Kui Eestimaad loeti lepinguliselt Rootsi riigiga seotuks (1561. aasta Harju-Virumaa vasallide ja Tallinna linna alistumisleping), siis Liivimaa oli alles 1620. aastaks lõplikult Poolalt vallutatud provints. Sellest tulenes ka oluline erinevus 17. sajandi lõpul toimunud mõisate reduktsioonis ehk riigistamises. Kui Eestimaal toetus maavaldus üldiselt varasematele läänistustele, siis Liivimaal kui vallutatud alal omandati lääniõigus valdavalt Rootsi riigilt, kes võis soovil ka selle tagasi võtta. Tulemuseks oli, et 17. sajandi lõpul arvati riigile umbes 5/6 Liivimaa maafondist. Jälg toimunust säilis ka hilisemates omandisuhetes (riigimõisad, hiljem ka riigimetskonnad Liivimaal). Veel metsanduse lainel püsidis võiks märkida, et isegi riikliku metsamajanduse praktilisel organiseerimisel, s.o metsakorraldustöödel, kasutati Eesti- ja Liivimaal (viimase osas ka Saaremaal) erinevaid võtteid. Alles 19. sajandi keskpaiku nivelleeris riigivõim need erinevused. Mis puudutab erametsaomanikke, siis needki organiseerusid 19. sajandi teisel poolel erialaühinguisse kubermangude kaupa (metsaseltsid Eesti-, Liivi- ja Kuramaal). Isegi 20. sajandi alguse metsahindamistöödel kasutati Eesti- ja Liivimaal erinevat hindamismetoodikat, kusjuures Liivimaal rakendatut on hinnatud kuni kolm korda rangemaks.

Jättes kõrvale rahvusteadused, on varasemad Balti kubermange käsitlevad ajaloolised, majanduslikud, statistilised jt uurimused vaadanud toimunud protsesse tavaliselt administratiivüksuste, s.o kubermangude tasandil. Olukord muutus rahvusriikide loomisega, mis Liivimaa tasandil tähendas seda, et kunagine administratiivselt, õiguslikult ja muude näitajate poolest ühene kubermang leiab käsitlemist kahe, rahvusriikide piiridest määratletava osana. Rahvusteaduste seisukohast on selline lähenemine loogiline, kuigi siingi tuleb sageli vaadata kas põhja või lõuna poole rajajoont. On aga uurimisvaldkondi, kus kubermangu lõhestamisel puudub igasugune praktiline mõte ja isegi võimalus. Oma mätta otsast võiks siin nimetada metsanduse arengulugu, mis kuni rahvusriikide tekkimiseni ei ole mööda Liivimaa Eesti ja Läti osa piiri eristatav.

Praegune piiriülene pärandkultuuri projekt ongi selle poolest põnev, et muu kõrval käsitleb ta kunagist Liivimaad tervikuna. Loodetavalt ühise või vähemalt sarnase metoodikaga töötades selguvad uued aspektid kunagi ühises õigus- ja majandusruumis ning sarnastes looduslikes tingimustes elanud kahe rahva materiaalse ja vaimse kultuuri ühised või erinevad jooned. Samas võimaldab see projekt paremini tunnetada mõlema rahva ühiseid juuri, vast ärgitab koos tegutsema oma ajaloo ühisosa uurimisel ja aitab süvendada ka piiri üleseid sidemeid.

